...удә Шәмсетдинованы бик күпләр бары тик композитор буларак кына беләдер. Аның «Мәһди», «Кыйссаи Сөембикә», «Тукай әкиятләре» кебек күләмле әсәрләре, «Скрипка һәм оркестр өчен концерт»ы, «Симфоник дастан»ы һәм башка әсәрләре, чыннан да, композиторны чын, җитди иҗат кешесе итеп танытты. Инде хәбәр иткәнебезчә, 15 сентябрьдә Татарстанның Зур концертлар залында Мәсгудә Шәмсетдинованың яңа бер әсәрен - «Ибн-Фадлан» симфониясен республиканың Дәүләт симфоник оркестры башкарачак. Дирижер – Фуад Мансуров. Без исә бүген Мәсгудә ханым белән иҗат, тормыш, иҗат язмышлары турында сөйләшәбез. Һәм болар турында гына да түгел...

Мәсгудә ШӘМСЕТДИНОВА:

ҖАН БИРГӘНГӘ ҖҮН БИРГӘН, ДИП ЮККА ГЫНА ӘЙТМИЛӘР...

- Мәсгудә ханым, җитди музыка дигән сүз артык җитди яңгырый. Әмма, ни генә булмасын, сезне бүгенге көндә симфоник музыкага, күләмле әсәрләргә тугры калган сирәк композиторларыбызның берсе итеп беләбез. Халык арасында җиңел генә яңгырашлы җырлар язып танылган, дан-дәрәҗә алган композиторлар бик күп бит. Сез нигә шул юлны сайламадыгыз? Кем әйтмешли, андый җырның әҗере дә тизрәк һәм юмартрак килә...

- Иҗатта ваклану турында мин соңрак әйтермен. Үз иҗатыма килгәндә, башта менә шуны әйтим әле: дөньяда төрле тавышларның очраклы хәрәкәте бар, шул ук тавышларның гармонияле яңгырашы бар бит. Ходай композиторларга шундый зур мөмкинлек биргән: үзләреннән үзләре генә гармония тудыра алмаган әлеге тавышларны ул билгеле бер гармониягә сала ала, башкаларга җиткерә ала. Димәк, композитор, әйләнә-тирә белән кешеләр арасында торган, аларны гармония аша тоташтыра алган бер үткәргеч ул. Менә шуны аңлаган-тойган, ниндидер бер эчке сиземләү аша тойган кеше генә чын иҗатчы була ала. Димәк, иҗатчылар әле үз иҗатлары өчен генә түгел, халыкның рухи халәте өчен дә җаваплы. Кешенең рухы нинди булса, аның тормышка, башка кешеләргә, җанвар-хайваннарга мөнәсәбәте дә шундый.

Соңгы вакытта музыкага, иҗатка, сәнгатькә мөнәсәбәтнең вакчыллык дәрәҗәсенә төшүен мин нәкъ менә шунда күрәм. Еш кына әйтәләр: имеш, шалтыравык җырлар - халык үзе кабул итмәгән җырлар, соралмаган тауар. Юк, киресенчә! Менә мин үз симфониямне соралмаган тауар дип әйтер идем. Кемгә кирәк ул минем бу симфониям? Кем аны тыңлар да, кем аңа бәя бирер? Халыкның рухи ихтыяҗын әнә шул вакчыллык тутырды түгелме? Һәм дә тамак кайгысы. Бу кытлык иҗатка да үтеп керде. Иҗаттагы ваклык, җиңелчә әсәрләр шуңа күбәйде. Ә кешенең, халыкның рухын бары тик чын Иҗатчылар гына тудыра, яңарта ала. Моңа минем иманым камил. Чын иҗат халыкка аның үзен, кемлеген, ниндилеген, рухының ни дәрәҗәдә булуын аңлатырга-күрсәтергә тиеш. Кеше бит ул шулай: көзгегә караса - авызын-борынын гына күрә, ә иҗади сүздә, музыкада, сәнгатьтә ул үз җанын-рухын күрә.

- Мәсгудә ханым, иҗатка, иҗатчыларга булган зур таләбегезне беләм һәм аңлыйм. Бүгенге көннең рухи һәм матди кытлыгын искәртүегез шушы таләп белән каршылыкка кермиме? Чыннан да, кем әйтмешли, хәзер симфонияләр заманымы? Җитмәсә, Иҗатчылар белән эшләүдә билгеле бер дәүләт программасы юк. Кыскасы, көзгедән авызны-борынны күреп яшәр чаклар.

- Мин дә үз халкымны яхшы аңлыйм, синең симфонияләреңне тыңламыйлар бит, дип әйтүчеләргә дә үпкәләмим. Кием күрмәгән кеше - юньле кием киярга тырыша, икмәккә-ризыкка туймаган кеше - ашап туярга тырыша. Әнә, безнең кайчандыр ачлы-туклы яшәгән әби-бабайлар 100гә җитә, ә «джип»ларда йөреп корсак үстергән яшь байлар 40-50 яшьтә инсульт ала. Нәкъ менә рухи ризык җитмәүдән бу, рухи ризыкның төмен югалтудан. Бу рухи ихтыяҗны стадионнарны-залларны тутырып халык җыйган шау-шулы җыр гына канәгатьләндерә алмый. Аннан соң тагын шул: менә, әйләнә-тирәбездә мал бүлешү, мал-мөлкәт тупларга омтылыш коточкыч дәрәҗәдә үсә бара, ниндидер бер үзмаксат булып әверелә. Ә бит ул тупланган малны, ул мөлкәтне карап тоту, саклау, ул зиннәтле йорт-сарайларга хезмәт күрсәтү өчен әле янә дә ниндидер хезмәткәрләр кирәк булачак. Киләчәк буында булырмы моңа рухи сәләт, әхлак, рухи көч - монысы турында әле, минемчә, яңа байлар да уйламый. Гомумән, безнең халыкта милли идея, яңару идеясе юк. Мондый идеяне тудыру бүгенге көндә Иҗатчыларның бурычы.

- Барлык җаваплылыкны Иҗатчыда күрү, Мәсгудә ханым, Сезнең табигатегездән килә, ахрысы?

- Бәлки, шулайдыр. Мин, гомумән, үземә дә һәрчак таләпчән кеше. Менә, кайбер кеше әйтергә мөмкин: шушы эшне генә эшлим дә язарга утырам. Бу эшемне генә бетерәм дә иҗатка тотынам, дип. Ә мин әйтәм, менә, башта әсәремне эшлим дә, аннан соң калган вак-төяккә тотынам дим. Ә ул вак-төяк дигәне, аңлыйсыздыр, көндәлек дөнья мәшәкате инде. Хатын-кыз иҗатчы өчен бу үзенә күрә бер проблема.

- Ирегез Таһир белән мин яхшы таныш. Ике ир-егет үстерәсез. Димәк, тормыш гел иҗаттан гына тормый. Ә шулай да, хатын-кыз һәм иҗат мәсьәләсе сезне ни дәрәҗәдә борчый?..

- Бу мәсьәләгә карата минем үз фикерем бар. Хатын-кыз ул ирләр тормышына бер бизәк кенә булыр өчен яратылган. Чын хатын-кыз чын Иҗатчыны илһамландыручы булсын. Ә менә бу эмансипация дигәне, хатын-кызның ирләр белән тиңләшергә тырышуы, чын-чынлап мәгънәсезлек булып чыкты. Бәлки, болай әйтүемне күпләр өнәп бетермәс. Әмма шунысы хак: хатын-кызның асылы - ирләрне иҗатка, эшкә, хезмәткә илһамландыру. Зур иҗатка илһамландыру. Дөньяны танып-белүдә, дәүләт тормышын көйләүдә, яңа ачышлар ясауда ирләргә хатын-кыз илһам бирергә тиеш. Менә мин - иҗат кешесе. Кайчак, мин бик куркып калам, иртәгесе көн өчен борчылам. Әгәр дә янымда ирем Таһир булмаса, мин иң куркак кешегә әверелер идем.

- Ә нәрсәдән куркыр идегез?

- Гап-гади бер курку: көннәрдән бер көнне ач калырмын кебек. Юк, көлмәгез, чыннан да шулай - психологик бер курку. Мин үзем Башкортстанда туганмын. 11 яшьтән Казакъстанда музыкаль мәктәп-интернатта укыдым. Анда бик тә зур, дәрәҗәле кешеләрнең балалары укый иде. Шимбә-ял көннәрендә аларны өйләренә алып китәләр. Ә мин интернатта берүзем калам. Еш кына шулай була: тәрбиячеләр, поварлар миңа ризык калдырырга онытә. Өчәр көн ач торган чаклар була иде.

Менә шушы хәл, ачлыктан курку - балачактан йөрәгемә кереп урнашкан. Әйтәм бит, Таһир еш кына миннән көлә: юләрсин, ди, юата, тынычландыра. Инде балалар да үсеп җитте, югары уку йортларында әйбәт кенә укып йөриләр. Ә менә миннән теге курку китми. Юкса, төгәл беләм, рухи туклык тагын да куркынычрак.

- Мәсгудә ханым, сез үз иҗатыгызда тарихи шәхесләргә еш мөрәҗәгать итәсез. Әйтик, шул ук Сөембикә образы. Әле генә тәмамланган симфониягез «Ибн-Фадлан». Чыңгыз хан, Аттила, Искәндәр Зөлкарнәйн кебек шәхесләр. Тарихи шәхесләргә багуыгыз - тарихның үзе белән кызыксыну галәмәтеме? Әллә монда башка бер сәбәп бармы?

- Әйе, башка бер сәбәп тә бар. Дөресрәге, сәбәп шул ук: милләтнең рухын уятырлык, аңа милли идея бирердәй лидерларга мохтаҗлык тоюдандыр бу. Мин бит, мәсәлән, үзем белмәгән лидерны, үз кумирымны, ниндидер бер билгесез киләчәктән эзли алмыйм! Карагыз-күрегез: үз халкының идеясе өчен ахыргача көрәшкән ул лидерларның-каһарманнарның язмышы бик тә фаҗигале. Ходай биргән кодрәтне алар халыкка индерергә-сендерергә тырышкан, дөресрәге, халык үзенә бирелгән кодрәтне үз лидерларына биргән. Һәм бирмәгән дә... Әнә, карагыз: үз лидерын, үзенең ханбикәсен атларга саткан халык дөньяда юк бүтән. Ә без Сөембикәне, ниндидер бер вакытлы иминлек хакына, Мәскәүгә озаткансыз, сатканбыз. Сөембикәнең әле шул канлы күз яшьләре, бәлки, әле һаман да безнең җаннарга тамадыр, зур гонаһ булып өстебездә торадыр? Кыскасы, татар халкы әнә шул вакытта үзенең язмышын хәл иткән... Юа алырмы ул үз гонаһын?

Без, еш кына, күп кенә ялгышларны, афәтләрне үзебезнең лидерлардан күрергә күнеккән. Ә бит халык үзе үз лидерларын үстерергә, тәрбияләргә тиеш. Һәм сакларга да. Әнә, Казандагы Татар зиратына барып карагыз. Хәтта Сталин репрессияләре вакытында да сакланып калынган Мәрҗани мәчетенең өстен муллалары диярлек шушы зиратта күмелгән. Мәрҗанинең оныгы, күренекле язучыбыз Әмирхан Еникинең хатыны Нәҗия апа Ильясова белән без ул каберләрне, карап-тәрбияләп торабыз. Инде әйтим: Мәрҗанинең хатыны каберен зираттан «сөрергә» торалар. Галимҗан Барудинең, Һади Максудинең каберләре дә ташландык хәлдә. Ә бит бүгенге көндә аларның оныклары булып, шәҗәрә язулары язарлык горурланып йөрүчеләр бар. Алар арасында зур-зур эшмәкәрләр дә бар. Алар үз нәсел тамыры булган бабаларының каберләрен генә карамаслыкмы? Мәрҗани җәмгыяте бар, мәфтият бар. Әйтәм бит, без, еш кына, бар бәхетсезлегебезне дә җитәкчеләрдән күрергә тырышабыз, алардан ярдәм көтәбез, аларга сылтанабыз. Ә бит үзебезгә - көзге аша түгел - рухыбызга багар вакыт. Кем без? Нинди халык без? Менә шунда инде, минемчә, шушы концертларга гына түгел, Иҗатчыларга да игътибар булыр.

- Мәсгудә ханым, мин сезнең белән, әйткәнемчә, соңгы симфониягез хакында сөйләшмәкче идем. Ничек язылган ул, ничегрәк туган? Ләкин сүз симфония турында бармады кебек. Хәер, киресенчә, мин симфониянең ничек язылуын күзалладым бугай. Шуңа күрә, инде яңа бер темага күчик. Әйтик, сезнең «Әлмәт энциклопедиясе»ндә катнашуыгыз һәм, гомумән, гыйльми эшчәнлегегез турында?..

- Моны гыйльми эшчәнлек дип әйтеп булыр микән соң? Әйе, мин балачактан Тукай белән мавыктым. Безнең гаиләдә Тукай культы, Тукайга табыну бар иде. «Тулган иман белән Коръән садрәмә» дигән китап чыгаруым юкка гына түгел. Мин Тукайның Ислам диненә никадәр якын булуын, аның бердәнбер таянычы Аллаһы Тәгалә булганлыгын, аның монархы бик үк «афишаланмаган» иҗаты аша күрсәтергә омтылдым. Аннан соң, инде әйтим микән монысын дип торам (алдан кычкырган күкенең башы авырта, диләрме әле), «Идел буе мөселманнарында Мәүлид бәйрәме» дип исемләнгән диссертациямне Санкт-Петербургта якларга җыенам. Бәлки, болай башка бер юнәлештә эшкә алынуым бик үк дөрес тә түгелдер, бәлки, миңа бары тик музыка белән генә шөгыльләнергә кирәктер. Бәлки әле, гомумән, мин музыкада да җиңелрәк юл сайлап, үзем дә җиңел генә яшәргә тиештер? Әмма, шул ук вакытта, мин үземне туктатып-тыеп та тора алмыйм шул. «Эш агачы һәрвакытта бик юмарт китерер җимеш», дип әйткәнне күңелем-җаным белән тоеп, җимешләрен дә көтеп тормастан, эшлим дә эшлим мин. Кайчакта уйлап та куям: Тукай үзе менә бүген кабаттан уянса, яши башласа, ул нинди хәлдә булыр иде икән? Аның шигырьләре бездә, хәзерге галәмәттә, ни дәрәҗәдә «востребованный әсәр» булыр иде икән? Уйлыйм... Ә бит, бәлки, бүген нәкъ менә Тукайлар кирәктер? Милләт уянган да кебек уянуын. Уянган да, кая таба атларга белми тора. Аңа атларга, хәрәкәт итәргә кирәк, чөнки аста - упкын, упкын аша күчәргә кирәк.

- Белүемчә, сез «Иләктән иләнгән заман» дигән җыентык әзерләгәнсез. Әлмәт районының Түбән Мактама авылы турында, аның тарихы турында ул. Түбән Мактама - чыннан да, иләкче - һөнәрчеләр авылы. Монысы инде, минемчә...

- Монда бернинди дә гаҗәпләнерлек нәрсә юк. Моннан берничә ел элек «Әлмәт энциклопедиясе» редакциясе, аның җитәкчесе Марс Җәләтов мине үзенә вакытлыча эшкә дәште. Кырып-себереп эшлим, этнографик материаллар җыям. Әлмәт шәһәрен узгач, шактый кызыклы мәгълүматлар туплагач, Түбән Мактамада һәм башка күп кенә авылларда булып, ай-һай зур байлык, зур материал тупладым мин. Алла боерса, нефть бөреп чыкканчыга кадәр Татарстанның «этнографик үзәге» булган бу төбәк турында аерым китап чыгарам, үз-үзенә үзенең тарихын күрсәтәм әле. Уникаль этнографик материаллар бар миндә.

- Инде музыкага килсәк...

- Менә шушы «Ибн-Фадлан» исемле симфониям башкарылып, Петербургта гыйльми диссертациям дә якланса, «Сак-Сок» балетын язуымны дәвам итәрмен дип хыялланам.

Финляндиядә булган вакытымда андагы бер композитор миңа бик тә кызыклы кульязма бирде. Ул - Казан шәһәре салыну турында фин халкында сакланган легенда. Юк, Казан шәһәренең нигезенә эт салынуы турындагы легенда түгел ул, юк! Казан этләр кулына кала дигән легенда түгел! Ул бик тә матур, фин-угыр халыкларының татар-болгар халкы белән туганлыгы турындагы легенда. Менә шул легенда буенча язарга исәбем. Аннан соң танылган җырчыларыбыз Альберт Әсәдуллиннан, Ренат Ибраһимовтан тәкъдимнәр алдым, аларның бергә эшләргә тәкъдимнәре бар.

- Сезнең яшьләргә булган теләкләрегез?

- Әйткәнемчә, бу тормыштагы аваз-тавышлар очраклы-хаотик рәвештә хәрәкәт итә. Ул авазларны-тавышларны бары тик чын Иҗатчылар гына билгеле бер гармониягә сала, аларны кешеләргә тоташтыра белә. Иҗат кешеләренең иҗади сүзенә, аһәңенә колак сала белегез. Чын Иҗатчыларның сүзенә. Миңа, музыкант буларак, халкыбыз үткән менә шушы соңгы 10 ел - республикабызның мөстәкыйльлеккә омтылган еллары - чын мәгънәсендә яңа бер чор булды, иҗатыма, яшәешемә, рухыма яңарыш кертте. Мин Нәҗип Җиһанов, Фасил Әхмәтов, Әнвәр Бакиров кебек композиторларны, Әмирхан Еники, Гомәр Бәширов кебек язучыларны күреп, алар белән аралашып калуыма шатланам, моның белән горурланам һәм күбрәк, күбрәк эшләргә тырышам.

Аннан соң, безнең бүгенге яшьләрнең - бик тә талантлы яшьләребезнең филология белән генә шөгыльләнеп, төгәл фәннәр белән кызыксынуны киметүләрен өнәмәвемне белдерергә телим. Фәнне аны, чынлап та, үз максатларыңа буйсындырып була, ә менә иҗатта... бары тик иҗатка гына буйсынып була. Иҗат - үзе бер хаким. Шуңа күрә, иҗатка килгәннәр, иҗатка аяк басканнар моны белеп килсеннәр. Җан биргәнгә җүн бирер, ди халык. Иҗатта нәкъ менә җан һәм җүн бергә яши...

Әңгәмәне **Нияз АКМАЛ** үткәрде.